

Czinke Zsolt:

A szlovákiai református egyház elemi iskoláinak története 1918 – 1945

A szlovenszkói és kárpátaljai református egyház kialakulása

Az első világháború következményeként Közép-Európa egyik nagyhatalma, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnt. Területe 71,44%-ának és lakossága 63,54%-ának elvesztése azt is magával hozta, hogy a magyar nemzetnek több mint egyharmada szülőföldjével együtt idegen uralom alá került.¹ Így alakulhatott meg új államként – a világháborúból győztesként kikerült antanthatalmak segítségével – a Csehszlovák Köztársaság, melynek függetlenségét 1918. október 28-án kiáltotta ki Prágában a Csehszlovák Nemzeti Bizottság. Majd következtek a párizsi békekonferenciák, és az 1920. június 4-én a Kis Trianon nevű palotában aláírt békeszerződés következményeként megpecsételődték annak a közel 700 000 magyarnak, ebből kb. 220 000 reformátusnak a sorsa,² akiket ebbe az új államkeretbe kényszerítettek.

A református egyház vonatkozásában az elcsatolt területeken maradt (Szlovenszkót és Ruszinszkót együttevén) 275 anya-, 66 társ-, 87 leány-, 52 fiók-, és 12 missziói egyház, összesen 492 gyülekezet 292 lelképásztorral (275 lelkész, 17 segédlelkész).³

E történelmi változások után világossá vált a magyarországi református egyháztestből kiszakított gyülekezetek számára, hogy nem

¹ Popély Gyula: Ellenszélben. 8. p.

² Ezek a számok csak viszonylagosak, mert 1919 augusztusában 689.565 magyart tartottak számon ezen a területen (vö. Popély Gyula: Népfogyatkozás 31. p.), az 1921-es statisztikai adatok ellenben 657.646, az 1930-as adatok pedig 603.764 magyart tartanak nyilván. (Vö. Gyurgyík László: Magyar mérleg 84. p.) A református vallásúak száma pedig 207.906 (1921), ill. 216.662 (1930) volt. (Vö. Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban 8–9. p.)

³ Tárnok Gyula i. m. 24. p.

marad más megoldás, mint az új keretek között szervezni meg az egyházat. Első lépésként a Tiszáninneri Egyházkerület 1920. július 1-jén Kassán, majd a Dunáninneri (Dunántúli) Egyházkerület július 16-án Komáromban szervezkedett egyházkerületi alapon, melyen püspök- és főgondnok-helyetteseket bízott meg a püspöki, illetve a főgondnoki teendők ellátásával.⁴ Később az egyházkerületek új neveket vettek fel, ill. a már meglévő történelmi neveik elé tették a „szlovenszkói” jelzőt. Így lett a Tiszáninneri Egyházkerületből kiszakított és Csehszlovákiához csatolt gyülekezetek új megnevezése Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület, lelkészi elnöke (püspöke) Pálóczi Czinke István rimaszombati lelkész, világi elnöke (főgondnoka) Lukács Géza gömöri egyházmegyei gondnok. A Dunántúli Egyházkerületből kiszakított gyülekezetek alkották az új Szlovenszkói Dunáninneri Egyházkerületet, melynek első püspöke Balogh Elemér pozsonyi lelkész, főgondnoka Szilassy Béla losonci földbirtokos lett.

Következő lépésként az egyházkerületek képviselői 1920. szeptember 8-án találkoztak Rimaszombatban, s memorandumot fogalmaztak meg a Csehszlovák Köztársaság elnökéhez, melyben többek között leszögezik: Az új államban is ugyanazt a küldetést szeretné betölteni az egyház, amelyet addig is betöltött. Továbbra is Isten országának építésén kíván fáradozni. Be kíván illeszkedni a csehszlovák állam törvényes rendjébe, az egyház tagjai annak szabad polgárai kívánnak lenni, mindemellett ragaszkodnak az egyház több száz éves szabadságához és jogaihoz. Beleértve a nemzetközi szerződésekben is biztosított nyelvi és vallási jogokat, az egyházi és iskolai autonómiát, a zsinat-presbiteri egyház-kormányzást és az egyházi törvények tiszteletben tartását. Egyben fájalmukat is kifejezték, hogy idáig ez nem így történt, sőt ellenkezőleg, az állam az egyház jogait és autonómiáját sértve intézkedett.⁵

Ugyanakkor, tehát 1920. szeptember 8-án Pálóczi Czinke István, akkor még, mint a Tiszáninneri Egyházkerület püspökhelyettese, a

⁴ A SzTiREk 1920. december 21-én, Kassán tartott közgyűlésének Jk 42. p., ill. Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története (1918–1938) 11. p.

⁵ Vö. A SzTiREk i. m. 35–39. p., ill. SRK-TGY-L PF 50/I.

Szlovenszkó területén lévő reformátusok nevében memorandumot írt Szlovenszkó teljhatalmú miniszteréhez is. Ebben a memorandumban hangsúlyozottan megfogalmazódnak a református iskolákkal kapcsolatos aggodalmak: „Iskolai életünk terén törvényeinkben – egyházi és állami törvényekben – lefektetett elvek, rendelkezések és határozmányok alapján kívánunk berendezkedni és élni. Iskolai életünk terén minden politikától ment kulturális hivatásunk és rendeltetésünk szolgálása a célunk és szent kötelességünk. Elemi iskoláink a vallásos és erkölcsös nevelés melegágyai kívánnak lenni, szabadon használván anyanyelvünket, az általunk kiadott tankönyvek alapján. Középiskolákat, leánynevelő intézeteket, felsőbb iskolákat szabadon kívánunk ezentúl is, az állami vonatkozó törvények tiszteletben tartásával, felállítani és berendezni, a tanítóképzéshez mellőzhetetlen fi- és nőtanító képzőintézettel, lelkészképzéshez szükséges teológiai akadémiával, esetleg egyetemmel.”⁶

A ruszinszkói területre esett református egyházmegyékből 1923-ban jött létre a Kárpátaljai Egyházkerület, mely püspökévé Bertók Béla munkácsi lelkész, főgondnokává György Endre nyugalmazott minisztert választotta meg. Az így magalakult egyházkerület az előző két egyházkerülettel egyetemben alkotta a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházat.

Az egyházkerületeken kívül szükségessé vált a legmagasabb egyházi szervezet kiépítése is, így lett az egyházkerületek legfelsőbb kormányzati szerve az Egyetemes Konvent, mely már 1921-ben megkezdte a legfőbb törvényhozó szerv, a Zsinat előkészítését. Ennek köszönhetően az első törvényhozó zsinatot 1923. június 17-e és 25-e között hívták össze Lévára. A zsinat megalkotta az egyház új törvényeit.

Az iskolák általános helyzete

Azt a nagyon fontos tényt, hogy az iskolák mind az egyetemes, mind a felvidéki magyar kultúra elengedhetetlen részei, a református egyház nem feledte. Mi sem bizonyíthatná ezt jobban, mint azok a Tria-

⁶ Vö. Tárnok Gyula i. m. 40–42. p.

non utáni nehéz évek, melyeket az állandó sérelmek és az elnemzetietlenítés folyamatai fémjeleztek, s melyekben e nehézségek ellenére is igyekeztek az iskolákat – vagy ahogy akkor nevezték: az egyház „veteményes kertjeit” – megtartani. Ezekről a sokszor ádáz, bár hazafias küzdelmekről hűen tanúskodnak azok az egyházmegyei, egyházkerületi, illetve egyetemes konventi jegyzőkönyvek, melyek behatóan, az egyház szerves részeként foglalkoztak az oktatásüggyel.

S hogy mennyire fontosak voltak az iskolák, azt tükrözi Réz László lelkipásztornak a Református Egyház és Iskola c. hivatalos lapban, 1922. szeptember 3-án megjelent írása az iskolák hivatásáról: „Mint bármely nemzeti állam, s bármely nemzetiségű társadalmi alakulat életműködésére – úgy magyar kálvinista egyházunk életére nézve is éppoly fontos szerv az iskola, mint életünkre nézve a szív.”⁷

Az ilyen világos és érthető gondolkodásmód következménye az, hogy a református egyház az új állam keretein belül is megpróbálta megtartani, kiépíteni iskolarendszerét, illetve -struktúráját. Már az egyház-szervezés kezdeti időszakában sem mellőzték az oktatás kérdését, hiszen mind a köztársaság elnökéhez, mind a miniszterelnökhöz intézett 1920. szeptember 8-án keltezett memorandumokban hangsúlyosan kifejeződnek az iskolákkal kapcsolatos álláspontok, ahogy azt már említettük. Azonban nemcsak általános állásfoglalások, illetve megfogalmazások történtek, hanem konkrét tettek is. Ilyen volt az is, amikor az 1922. évi május 17–18-i egyetemes konventi ülésen Pozsonyban a különböző egyházi bizottságok között szinte elsőként Tanügyi Bizottságot választ az egyház vezetése, tanügyi előadóval Sörös Béla, losonci lelkipásztor személyében.

A jegyzőkönyveket olvasva, kronológiai sorrendben végigtekinthetők az oktatás kérdésével foglalkozó nyilatkozatok. Amikor felvetődik az iskolák államosításának kérdése, Pálóczi Czinke István, az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke, az 1922. évi jelentésében úgy reagál, hogy „iskolája nélkül a református egyház meghal. Mert iskola és

⁷ REI 1922/II. évf. 36. sz. 1. p.

egyház olyan egymáshoz nőtt ikertestvérek, amelyek közül ha az egyiket leoperálják a másik testéről: az menthetetlenül elvérzik”.⁸

Az Egyetemes Konvent az iskolákat az egyház szerves részeként kívánta megtartani – anyanyelvi szinten, minden ingó és ingatlan vagyonával egyetemben, s ehhez tántoríthatatlanul ragaszkodott is.⁹

Az állam közben újabb és újabb törvényeket hozott, melyekhez alkalmazkodnia kellett az egyháznak, ha fenn akarta tartani iskolarendszerét, ami nyilvánvalóan nem lehetett kétség tárgya. Ilyen volt az a nyomás, amely a népiskolákat nyolcosztályossá változtatta, a gyerekek iskolaköteleességét pedig tizenöt éves korban határozta meg. Azonban ennél is nagyobb volt az a nyomás, amely az elnemzetietlenítés területén volt tapasztalható. A kormány által kiadott hivatalos statisztika szerint az 1922/23-as iskolaévben 195 református iskola közül 25 szlováknak, 2 iskola pedig szlovák-magyaroknak volt minősítve az abaúji, felső-zempléni és ungi egyházmegye területén, holott ez messzemenően eltért a valóságtól.¹⁰

Mindezek ellenére az oktatás tovább folyt. Tantervek, tantervjavaslatok születtek, melyeket elfogadás végett mindig megküldtek a minisztériumba is az egyház vezetői, s ezek sajnos évek múltán sem nyertek állami jóváhagyást, s így lezáratlan ügyek maradtak.¹¹ Az egyház végig ragaszkodott ahhoz, hogy ne az állam által ráerőszakolt módszerek és eszközök segítségével történjék az iskolákban az oktatás, hanem évszázados tradíciókhoz méltóan, evangéliumi alapon, saját tankönyvekből oktathassák a felnövekvő nemzedéket.

Időközben előjött a tanítóhiány kérdése, így egy református tanítóképző felállításának igénye is. A saját tanítóképzéshez is elejétől fogva

⁸ A SzREEK 1923. április 25–26-án tartott ülésének Jk 8. p.

⁹ Ehhez törvényekben lefektetett joga is volt, ahogy azt Šimkovič egyházi referens is írja az 1904/1. számú levelében: „az iskolaügyi téren minden nemzetnek biztosítva van az anyanyelvi oktatás.”

Vö. Csomár Zoltán i. m. 22. p., ill. A SzKREEK Kassán 1924. január 8-án tartott ülésének Jk 28–29. p.

¹⁰ A SzREEK i. m. 36. p.

¹¹ A SzKREK Kassán 1927. november 22-én tartott rendes ülésének Jk 76–77. p.

ragaszkodtak, mert ahogy valották: „fenyegető veszedelmek elhárítása csak egy hazafias érzés, hűség és kálvini gondolkodásnak tanítóságunkban való fejlesztése által érhető el.”¹²

E valóban súlyos problémák közepette talán mégis azok voltak a legnagyobb gondok, amelyek belülről bomlasztották az egyházat, s veszélyeztették jövőjét. Ilyen volt – a több helyen máig megmaradt – ún. egykézés, s a magyar anyanyelvű gyerekek szlovák iskolába való járatása.

A statisztikai adatokat szemlélve, óriási veszedelemre bukkanunk. Ha megnézzük, hány magyar anyanyelvű gyerek járt nem magyar tanyelvű iskolába, akkor elrettentő növekedést látunk. Az 1932/33-as iskolaévben¹³ az ilyen gyermekek száma 493, a következő évi tanügyi jelentés azonban már több mint a duplájáról¹⁴, 1.097-ről, s az 1935/36-os jelentés¹⁵ pedig 2.115 ilyen gyermekről számol be. Ezzel fennállt a veszélye annak, hogy ezek a gyermekek végleg elvesznek előbb a magyarság, majd az egyház számára is.

Még elrettentőbb ez akkor, ha azt is hozzávesszük, hogy pl. Kárpátalján az 1933/34-es iskolaévben 497 magyar gyermek kizárólag csak a cirillbetűs írást és olvasást tanulta.¹⁶ Ennek a fokozatos asszimilációs folyamatnak megakadályozására született meg az 1934-es 20/2.-X. számú határozat, melyet később többször is megerősítettek, s mely a tanítók, lelkészek és szülők figyelmét egyaránt felhívja, hogy tegyenek az asszimiláció ellen valamit, ha kell (és nincs más lehetőség), akkor magánúton oktassák gyermekeiket magyar nyelvre.¹⁷

A helytállás ezekben a nehéz időkben is meghozta gyümölcsét. Bár az 1933/34-es évre vonatkozó tanügyi jelentés említi, hogy a Tiszáninnen Egházkerületben egy, a Kárpátaljai Egházkerületben

¹² A SzKREK Kassán 1935. május hó 23-án tartott rendes ülésének Jk 34. p.

¹³ A SzKREK Losoncon 1934. június 27-én tartott rendes ülésének Jk 27. p.

¹⁴ A SzKREK Kassán 1935. május 23-án tartott rendes ülésének Jk 35. p.

¹⁵ A SzKREEK Komáromban 1937. április 14-én tartott rendes ülésének Jk 61.

p.

¹⁶ A SzKREK i. m. 35. p.

¹⁷ I. m. 38–39. p.

pedig három református iskola csukta be kapuit, a helyzet mégsem volt reménytelennek mondható, hisz ugyanez a jelentés számolt be arról is, hogy a Dunáninnen Egyházkerületben négy, a másik kettőben pedig két-két új osztállyal szaporodtak az iskolák.¹⁸ Ez az örömteli tény hosszú távon is kimutatható, mert ha azt vesszük, hogy az 1926-os iskolaévben 326 tanteremben 322 tanítóval, tíz évvel később pedig az 1935/36-os tanévben 396 tanteremben 396 tanítóval folyt az egyházban az oktatás,¹⁹ akkor valóban elmondható, hogy a református egyház a legnehezebb időkben is meg tudta őrizni Istentől kapott küldetését, dacolva a rákényszerített új államrenddel, törvényekkel.

Ennek az áldozatkészségnek köszönhetően volt elmondható 1935-ben, hogy „ezer gonddal súlyosbított időkben, anyaszentegyházunk veteményes kertjei: iskoláink épségben állnak az ősi fundamentumokon, s dacolva a megpróbáltatásokkal, iparkodnak az elvetett mustármagvakból olyan terebélyes fákat nevelni, amelyek árnyékában a rendíthetetlen, Istenben vetett hit s a Krisztusi szeretet találunk meleg otthonra!”²⁰

Az egyházi vezetők, s a tanítók hivatástudata töretlen volt, s jól tudták, mi a református iskolák és a református gyermeknevelés fő feladata, amint azt meg is fogalmazták az 1935-ben megjelent református népiskolai rendtartásban: „a református népiskola feladata jó erkölcsű és vallásos egyháztagok, értelmes, munkaszerető honpolgárok nevelése.”²¹ Nagy hangsúlyt fektettek a nem református iskolákba és a középiskolákba járó gyermekek hitoktatására is. Ahol igény volt rá, ott külön foglalkoztak az ilyen iskolákba járó református gyerekekkel.

Azonban ahhoz, hogy ténylegesen reális képet kapjunk a református egyház iskolapolitikájáról, ezek mellett a valóban pozitív viszonyulások és tettek mellett, látnunk kell azokat a negatívumokat, belső

¹⁸ I. m. 33. p.

¹⁹ Vö. A SzKREK Kassán 1927. november 22-én tartott rendes ülésének Jk 140. p., ill. A SzKREEK Komáromban 1937. április 14-én tartott rendes ülésének Jk 118. p.

²⁰ A SzKREK Kassán 1935. május 23-án tartott rendes ülésének Jk 31. p.

²¹ A SzKREK Kassán 1935. május 23-án tartott rendes ülésének Jk, II. Függelék III. p.

feszültségeket is, melyek ott voltak az egyház életében. Ilyen volt a lelkészek és tanítók egymáshoz való viszonya, amelyet 1926. május 26-án, a Kassán tartott országos lelkésztestületi gyűlésen elemeztek. Felvetődnek olyan – főleg emberi gyarlóságból eredő – kérdések, hogy a tanítók és a lelkészek mellérendeltek-e, vagy alárendeltek-e hivatásuknál fogva egymásnak. Volt több olyan eset, hogy világi bíróságoknak kellett dönteniük tanító és lelkész becsületsértési ügyében.²²

Az is elgondolkodtató kérdés, melyet a Református Egyház és Iskola 1937. szeptember 4-én megjelent számában tesz fel az egyik cikk írója. Arról a megrendítő és elszomorító tapasztalatáról számol be, hogy a Komáromi Református Tanítóképző felvételi vizsgáján az ifjak az énekpróbák alkalmával a legismertebb énekeket sem tudták elénekelni.²³

Az iskolaügyet ért sérelmek

Az iskolai általános helyzet áttekintésekor már kifejezésre jutott az a tény, hogy mennyire nagy volt a református egyház áldozatvállalása ebben az időben. Ezt még jobban alátámasztják azok a körülmények, melyek között dolgozniuk kellett hitvalló elődeinknek.

Az új csehszlovák állam törvényei sok esetben figyelmen kívül hagyták mind az elődállam, az Osztrák–Magyar Monarchia, mind a református egyház több évszázadon át kialakult törvényeit, így számos sérelemre adtak okot.

Boross Kálmán, a már említett (1926. május 26-án tartott) országos lelkésztestületi gyűlésen megtartott beszámolójában hívta fel a fi-

²² Pl. „a komáromi járásbíró mondta március közepén, hogy az idén hat becsületsértési és rágalmozási tárgyalás volt öelötte, tanító és lelkész állottak egymással szemben.“ REI 1926/VI. évf. 27. sz. 5–6. p.

²³ Így vetődnek fel olyan gondolatok és kérdések, mint: „...úgy tetszik, mintha református iskoláink nagyon is sokat veszítettek volna a református jellegükből ... mintha kiszorult volna a Biblia, a zsoltáros könyv igen sok-sok iskolánkból ... Milyen volt az az iskolai tanítás, amely őket így bocsájtotta ki? Ha azokban az iskolákban és családokban igazán református szellem uralkodott volna, megtörténhetett volna-e ez?“ A SzKREK Kassán 1936. október 15-én tartott rendes ülésének Jk 61. p.

gyelmet arra, hogy áttanulmányozva a Csehszlovák Tanügyi Törvények és Rendeletek Gyűjteményét, hiába keresett olyan fontos, ősi jogokat biztosító törvényekre való hivatkozást mint az 1848. évi XX.; az 1868. évi XXX.; vagy az 1907. évi XXVII. törvénycikkek.²⁴

Tehát ez az új, magát demokratikusnak tituláló állam a régi törvényeket figyelmen kívül hagyta. Ugyanezt tette az immár újonnan alakult Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház törvényeivel is. Az 1923. június 17-e és 25-e között megtartott törvényhozó zsinat által megalkotott egyházi törvényeket sem ismerte el, ellenben újakat alkotott, az egyház autonómiáját figyelmen kívül hagyva. Ilyen volt pl. az 1920. évi 292. sz. törvény, amelynek 1.§-a szerint az egész nevelés és oktatásügy legfelsőbb igazgatása és felügyelete az államot illette meg. Ez a törvény szólt a kisebbségi iskolákról is, de ez alatt nem a magyar vagy a német lakosság iskoláit értette a törvény, hanem a betelepített és beköltözött csehszlovákok saját anyanyelvű iskoláit, s az ezekről való állami gondoskodásról szólt a törvény.²⁵

Hasonló törvényként jött ki az 1922. évi 226. sz. ún. kisiskolai törvény is, mely a 3. §-ban a hittanoktatás mikéntjét kívánta megszabni:

„1. A hittan tanításának ellátása és az e felett való felügyelet az egyházi hatóságokat illeti meg, az állami legfőbb felügyelési és igazgatási jog fenntartásával.

2. A hittan minden osztályban heti 2-2 órában tanítandó. Anyagának terjedelmét és elosztását az egyházi hatóságok állapítják meg.

3. A hitoktatók kötelesek az iskolaügyi hatóságok rendelkezéseit betartani.

4. Az egyházi hatóságoknak a hittan tanításra és a vallási gyakorlatokra vonatkozó rendelkezései az iskola vezetőjének Szlovenszkóban a tanfelügyelő útján tudomására adandók. Az általános iskolai renddel össze nem egyeztethető rendelkezések nem adandók tudomásul...”²⁶

A csehszlovák állam ezzel jogi vákuumot teremtett. Hatalmat adott állami tisztségviselők, tanfelügyelők kezébe, akik sok esetben visz-

²⁴ REI 1926/VI. évf. 26. sz. 2–3. p.

²⁵ I. h.

²⁶ I. h.

sza is éltek a örvény adta jogaikkal, megsértve az egyház évszázados autonómiáját.

A Gömöri egyházmegyéből már 1920-ban érkezik tanfelügyelői túllapásról jelentés. Például a rozsnyói tanfelügyelő a kövecsesi református iskolában tett látogatásakor hiányolta a köztársasági elnök arcképét és a kétnyelvű bélyegzőt, arra hivatkozva, hogy ő azt már kötelezően elrendelte. Ekkor a tanító felvilágosította, hogy egyházi törvényeink értelmében csak olyan utasításokat hajtanak végre, melyek egyházi többségtől jönnek, s mivel idáig onnan ilyen nem érkezett, így nem tartották azt szükségesnek. A tanfelügyelő a tanítót megfenyegetve távozott, majd államsegélyét táviratilag letiltatta az adóhivatalnál.²⁷

Az 1921. évi Egyetemes Konvent ülésén már olyan sérelmek is elhangzanak, hogy „az iskolaügyi referátus magyar nyelvű iskoláknak illetőleg tanítóinknak szlovák- vagy cseh nyelvű tanügyi lapokat küld, azok előfizetési árát megköveteli, sőt a lapot el nem fogadókkal vagy azok előfizetési díját megtagadókkal szemben megtorló intézkedéseket használ.” Vagy a kétnyelvű bélyegzők hiánya miatt a tanítóktól megvonta az állami segélyt.²⁸ Az Egyetemes Konvent az egyházi bélyegzők mellett, külön iskolai bélyegzők használatát feleslegesnek tartotta, de azért, hogy a tanítók emiatt kárt ne szenvedjenek, elrendelte az iskolai kétnyelvű bélyegzők használatát.²⁹

Figyelemre méltó az iskolai referátus (Školský referát) 1921. február 22-én 9281/Iai. sz. a) rendeletének 4. pontja, mely a vallásoktatók bérét megalázóan kis összegben állapítja meg. Ezért az Egyetemes Konvent e sérelem orvoslása végett a minisztériumhoz fordult.³⁰

Azt, hogy az egyházi sérelmek száma egyre csak szaporodott, nyilvánvalóan mutatják a konventi jegyzőkönyvek is, amelyeknek ezek-

²⁷ A SzTiREk 1920. december 21-én, Kassán tartott közgyűlésének Jk 22–23. p.

²⁸ A SzREEK Rimaszombatban 1921. július 3-án tartott ülésének Jk 9. p.

²⁹ I. h.

³⁰ Válasz évekkel később sem érkezik. Vö. A SzREEK Losoncon 1923. április 25–26-án tartott ülésének Jk 45. p., ill. A SzKREEK Kassán 1924. január 8-án tartott ülésének Jk 23. p.

kel a kérdésekkel foglalkozó pontjai az évek folyamán egyre terjedelmesebbek lettek.

Az 1922. évi konventi jelentés azzal a megállapítással kezd beszélni a sérelmekről, hogy a kormány úgy kezeli iskoláikat, mintha azok nem is a református egyház iskolái lennének:

- Megszabják a tanrendet és a tantervet.
- Meghatározzák, hogy melyik tankönyv használható és melyik nem. (Pl. az Iskolaügyi Minisztérium hivatalában keltezett 27. 788/I-1ai 1922. sz. levél betiltja Fülöp József és Harák Béla: Fohászok és imák c. könyvét azzal az indokkal, hogy tartalma nem egyezik meg az új politikai-geográfiai változásokkal, melyek az új államrenddel keletkeztek.)³¹
- A tanítókat megfenyegetik, hogy magyar érzelmeik miatt nyugdíjazzák őket, vagy megvonják az államsegélyüket.
- Vegyes nyelvű területen, de magyar tannyelvű iskolákban követelik a szlovák nyelv tanítását, ellenkező esetben szintúgy visszatartják az államsegélyt.³²
- A tanfelügyelők nem az iskolaszékeket, hanem közvetlen a tanítókat keresik fel, pedig minden helyi iskolát érintő ügyben először az iskolaszék az illetékes.
- Szlovák nyelven követelik a levelezést.³³

³¹ SzTiREK Püspöki Hivatal 735/922 sz. levele, SRK-TGY-L PF-1

³² Pl. a magyarsági egyházközség panaszolja, hogy a tanfelügyelő, megjelenve a helyi iskolában, megállapította, hogy a gyerekek az egyes szavakat megértik szlovákul, ezért elrendelte az iskolában a szlovák nyelvű tanítást. A gyülekezet presbitériuma erre tiltakozását fejezte ki, hangsúlyozva, hogy a gyülekezet tagjai magyarok, s 400 éve mind az istentisztelet, mind a tanítás magyarul folyik. A SzREEK Pozsonyban 1922. május 17–18-án tartott ülésének Jk 28. p.

³³ Ezért 1922. május 17-i keltezéssel az Egyetemes Konvent levelet írt a kormányhoz, melyben többek között leszögezte: „Református egyházunk népe az állam iránti hűségben növekedett föl, ennek folytán ezen új államának a nyelvét is a legnagyobb tiszteletben tartja, de viszont mindig szigorúan ragaszkodott azon jogaihoz, melyeket számára e tekintetben az állami törvények biztosítottak és biztosítanak. Márpedig ha egyetemes egyházunk 98%-ában magyar, lehetetlenségnek tartjuk, hogy ne e nagy többségnek, hanem a 2% nyelve vetessék figyelembe az állami hivatalok részéről történő levelezéseknél.” i. m. 19–20. p.

– A tanítók ellen sokszor az egyházi bíróságok mellőzésével indítanak fegyelmi eljárást, illetve törvénytelen úton fosztják meg őket állásuktól. (Pl. Kásik Ilona érsekkétyi tanítónőt, az iskolai referátus rendeletére, a Párkányi járás főszolgabírája bocsátotta el állásából)

– A hűségfogadalom ellenére is ideiglenes alkalmazottként bánik a kormány a tanítókkal. A fizetések elosztásában is megkülönböztetést alkalmaz. Míg egy állami tanító fizetése közel 8.000 korona, addig a felekezeti iskolában tanítók esetében ez legfeljebb 2.400 korona.³⁴

A rimaszombati Püspöki Hivatal 505/922 V/15. sz. levele pedig arról számol be, hogy a Közoktatási Minisztérium Referátusa fegyelmi vizsgálatot indít Gál István simonyi és Osváth György darnyai helyettes tanítók ellen, akik egy iskolai kirándulás alkalmával olyan tetteket követtek el, melyekkel ellenségeskedést szítottak a magyar és a csehszlovák nemzetiség között. Továbbá fegyelmi eljárást kezdeményez a rimaszombati tanfelügyelő Gál István helyettes tanító és Kovács Bertalan lelkész ellen, mert felszólítás ellenére sem távolították el az osztályból a magyar himnuszot tartalmazó táblát, sőt az 1921 júniusában megtartott vizsga alkalmával azt virágokkal díszítették fel. Egy 1922. május 18-án keltezett tanfelügyelői levél pedig már arról számol be, hogy a nevezett tanító az iskolában többé nem taníthat.³⁵

Hasonló eset történt Ruszkay István csízi tanítóval is, aki egy hittanvizsga után elénekeltette nemzeti imádságunkat, a Magyar Himnuszot, ezért fegyelmi vizsgálat indult ellene, s az államsegélyét is megvonták.³⁶

Az Egyetemes Konvent az iskolákat ért sérelmek ügyében 1922-ben a prágai kormányhoz fordult, onnan azonban nem érkezett válasz – ellenben a sérelmek tovább szaporodtak. Ezért a Konvent megbízta Péter Mihály konventi jegyzőt, hogy a sérelmeket összefoglaló újabb memorandumot készítsen, melyben kifejezésre jut, hogy az 1790–91. évi

³⁴ I. m. 11–13. p.

³⁵ Vö. SzTiREK Püspöki Hivatala 505/922. V./15. sz., valamint a Rimaszombati Tanfelügyelőség 1044/ai 1922. sz. levelei, SRK-TGY-L PF-1

³⁶ SzTiREK Püspöki Hivatala 832/922. XI. 11. sz. levele, SRK-TGY-L PF-1

XXVI. tc. értelmében az iskolák mindenestül az egyház testéhez tartoznak, ezért az azokat ért sérelmek magát az egyházat érintik.

Az 1924. január 8-án Kassán tartott Egyetemes Konventi ülés jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy válasz erre a memorandumra sem érkezett, ellenben újabb és újabb sérelmekről számolnak be az egyházmegyék.

A Barsi Egyházmegye például a következő panaszait terjeszti az Egyetemes Konvent elé:

- Az állami hatóságok az egyházi hatóságokat megkerülve érintkeznek az iskolaszékekkel.

- A honosítás elintézetlen ügye újabb problémát jelent a lelkészek és a tanítók számára. Emiatt pl. a farnadi és nagyölvédi tanítókat állásukból bocsátották el.

- Csak olyan tanítók kapnak államsegélyt, akiket pályázat útján választanak meg, holott ez ellenkezik egyházi törvényeinkkel.

- Az államhatóságok kötelezővé teszik az iskolai lapok előfizetését.³⁷

A zólyomi „Zsupáni Hivatal” is kötelezővé teszi az iskolák számára a vármegye hivatalos lapjának az előfizetését, mely az iskolaügyre vonatkozó rendeleteket is közöl. Csupán e tárgyban többször levélben fordul még a rimaszombati Püspöki Hivatalhoz is, hogy szándékának nyomatékot is adjon, hol kötelezővé téve, hol pedig az iskola saját érdekében ajánlva a lap előfizetését. Ezért Pálóczi Czinke István püspök körlevélben szól a református elemi iskolaszékekhez, hogy „tegyék megfontolás tárgyává, vajjon a vármegyei hivatalos lapra elő nem fizetés nem járhat-e hátránnyal, esetleg komolyabb következményekkel az illető iskolára, illetve az iskolaszékekre nézve.”³⁸

Az Ungi egyházmegye azzal a panasszal fordult a Tiszáninneni egyházkerület közgyűléséhez, hogy a nagykaposi tanfelügyelő egy iskolalátogatás alkalmával, Palló községben azt vetette fel, hogy az új iskolaévtől kezdve egyesíttessen a református és a görög katolikus iskola a

³⁷ Vö. A SzKREEK Kassán 1924. január 8-án tartott ülésének Jk 36. p.

³⁸ Vö. SzTiREK Püspöki Hivatalának 178/923, ill. 407/923 sz. levelei.

gyermeknek vallására való tekintet nélkül úgy, hogy az egyik iskolában az I–IV., a másokban pedig az V–VIII. osztályok legyenek. Ellenkező esetben a tanfelügyelő kilátásba helyezte az államsegélyek megvonását.³⁹

Az ilyen tanfelügyelői lépések, hivatali túlkapások máshol is tapasztalhatóak voltak, mint pl. a tornaljai gyülekezet esetében, ahol a jolsvai tanfelügyelő azt javasolja, hogy a Tornalján lévő négy iskolát vonják össze.⁴⁰ A rimaszombati tanfelügyelő pedig az iskolalátogatások alkalmával csakis szlovák nyelvű jegyzőkönyveket vett fel.⁴¹

Sajnos, talán még ezeknél is súlyosabb és egyházi autonómiát sértőbb az Iskolai és Nemzetművelődés-ügyi Referátusnak az az eljárása, mely Sörös Béla losonci lelkészt az iskolaszék elnöki tiszteből kívánta eltávolítani, ellenkező esetben a losonci református iskola bezárását helyezte kilátásba.⁴²

Nem kevésbé sértő az az Iskolai és Nemzetművelődés-ügyi Minisztérium Referátusa által kiadott 104. sz. körlevél sem, mely takarékosági intézkedés címén a tanerők létszámának csökkentését rendeli el az egyházi iskolákra vonatkozóan.⁴³

A református egyház vezetősége 1925. szeptember 8-án Losoncon tartott konventi ülésén foglalkozott ezzel az égető kérdéssel, s rögzített levélben adta meg válaszát, hangsúlyozva, hogy ennek eleget tenni

³⁹ Vö. A SzKREEK i. m. 29–30. p.

⁴⁰ I. h.

⁴¹ A SzKREK Kassán 1931. március 18-án tartott rendes ülésének Jk 40. p.

⁴² A lelkész, úgy is, mint az iskolaszék elnöke, a saját egyházi hatósága alá tartozik, így bármilyen mulasztás esetén – bár jelen esetben ilyenről nem tudunk –, az egyházi fegyelmi bíróság illetékes az érintett lelkész ügyében eljárni. Vö. A SzKREK Poprádon 1925. március 31-én tartott rendes ülésének Jk 91–92. p.

⁴³ „a fölösleges tanítók eltávóztása után minden akadály nélkül lehető lesz a gyermekek oktatásáról gondoskodni és pedig: vagy ugyanabban az iskolában az osztályok egyesítésével, vagy más iskolával (iskolákkal) ugyanabban, vagy közeli szomszéd községben.” A körlevél továbbá kimutatásokban közli a felesleges tanerőket, betöltetlen tanítói helyeket és azoknak a képesítés nélküli tanítóknak a nevét, akiktől a fizetéskiegészítő államsegélyt meg fogják vonni. Vö. A SzKREK Losoncon, 1925. szeptember 8-án tartott rendkívüli ülésének Jk 78–82. p.

nem képesek, ezért kéri a minisztert, hogy közbenjárására a törvényt változtassák meg, ill. helyezték hatályon kívül.⁴⁴

Mivel az egyház vezetői a fent említett sérelmekre orvoslást többszöri kérelemre sem találtak a csehszlovák kormánynál, az 1925. szeptember 8-ai konventi ülés elhatározza, hogy a sérelmeket összefoglalva egy memorandumba, a Népszövetség és a Hágai Nemzetközi Bíróság elé terjesztik.⁴⁵

Az ezután következő évek tanügyi jelentéseit olvasva sem jobb a helyzet, sőt egyre elszomorítóbb. 1927-ben a Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület 18 szlovák, illetve vegyes ajkú iskola elvesztését jelenti. Gömörben 17 iskolában folyt szlovák nyelven a tanítás, s 18 tanítói állás betöltetlen maradt. A Szlovenszkói Dunáninneri Egyházkerületből nem jelentenek különösebb sérelmeket. Valószínűleg az összefüggő nyelvhatár miatt volt ez az egyházkerület jobb helyzetben. Ezzel szemben talán a legádázabb helyzet a Kárpátaljai Egyházkerületben uralkodott. A gyülekezetek kb. 63%-a tartott fenn felekezeti iskolát, így csupán a tankötelesek kb. 44%-a jár felekezeti iskolába, a többiek államiba.⁴⁶ Ez magával hozta az elnemzetietlenítés következményét is. Ehhez még némely esetben túlbuzgó, bizonyára érdemeket szerezni akaró tanítók is hozzájárulnak. Erről tudósít a Református Egyház és Iskola 1927. december 11-i száma is, ahol Mátyfalva és Técső magyar református gyermekeinek hátrányos helyzetéről olvashatunk. „Mátyfalván az állami tanító még az udvaron sem engedi magyarul beszélni a magyar református gyermekeket...Técsőn az államnyelvű polgári iskolában ez idő szerint 16 református vallású, magyar anyanyelvű növendék tanul, s a hitoktatót nem eresztik be az intézetbe tanítani...”⁴⁷

Talán némileg reményt keltő az 1929/30-as iskolaévről szóló tanügyi jelentés, amely az iskolák szellemi színvonalát 70–80%-ban

⁴⁴ Az Egyetemes Konvent válasza az iskolaügyi miniszter levelére. Vö. i. m. 83–88. p.

⁴⁵ A Gömöri egyházmegye javaslata. Vö. i. m. 20. p.

⁴⁶ Patay Károly tanügyi előadó jelentése. Vö. A SzKREK Kassán 1927. november 22-én tartott rendes ülésének Jk 16–19. p.

⁴⁷ REI 1927/VII. évf. 50. sz.

kitűnőnek minősíti. Hosszú évek után először találkozunk olyan mondat-
tal, hogy „sérelmek, túlkapások az államhatalom részéről elenyészően
csekély számban követtetnek el, sőt mintha elismerni és honorálni akar-
nák hitfelekezetünknek a népnevelés terén általuk is elismert értékes
szolgálatait... Tanfelügyelőségek hívják fel, s ajánlják Egyházunknak
egy, vagy több iskola megszervezését, készséggel járnak közbe az állam-
segély folyósításánál, sőt építési engedélyek kieszközölésénél.”⁴⁸ Bár
még ugyanitt olvashatunk arról is, hogy főleg a Szlovenszkói
Tiszáninneri Egyházkerületben egyre több szlovák nyelvű állami iskola
nyílt, amelyek elhalaszták a magyar református gyermekeket is. Például
az Ungi egyházmegyében 1.201 református gyerek járt felekezeti, és
1.066 állami iskolába, az Abaúji egyházmegyében pedig 918-an jártak
felekezeti és 793-an állami iskolába. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy
egy magyar községben 8-10 szlovák gyermek kedvéért már egy új, dí-
szes iskolát is építtetett az állam, a gyerekeket pedig könyvekkel és ru-
hákkal is ellátták.⁴⁹ Ezzel azonban felvetődik az ezekbe járó gyermekek
hitoktatásának a kérdése is, mivel az ilyen helyeken nem engedélyezték a
magyar nyelven való hitoktatást.⁵⁰

Az elkövetkezendő évek egyik nagy problémája a Dérer-féle is-
kolai törvényjavaslat volt, melynek lényege, hogy „az egyházak iskola-
fenntartó joga továbbra is megmarad, azonban megszünteti az eddig
élvezett összes iskolai tanítói államsegélyeket. Ahol az egyház magára
vállalja az összes iskolai, dologi és személyi kiadások fedezését, ott
megtarthatja iskoláit, máskülönben köteles azt az épülettel, vagyonnal és

⁴⁸ Vö. A SzKREK Kassán 1931. március 18-án tartott rendes ülésének Jk 20–21.
p.

⁴⁹ Az 1930/31-es év tanügyi jelentéséből. Vö. A SzKREK 1932. március 17-én,
Ungvárott tartott rendes gyűlésének Jk 20. p.

⁵⁰ Vö. i. m. 21., 33., 35. p. (pl. az 1930. szeptember 1-jén megnyílt nagygyéresi
szlovák állami iskolában megjelent a lelkész, hogy az oda beiratkozott 16 ma-
gyar református gyermeket hitoktatásban részesítse. Ám az iskola tanítónője a
tudtára adta, hogy ott magyarul vallást nem oktathat, s ezzel mintegy kiutasította
az iskolából. Sőt, a gyerekek számára azt sem engedélyezte, hogy vallásoktatás-
ra a református iskolába járjanak).

minden tartozékával együtt átadni a politikai községnek.”⁵¹ Ez a törvényjavaslat is tiltakozásokat váltott ki, az egyház szervei sorban ennek adtak hangot mind egyházközségi, mind egyházmegyei, mind egyházkerületi, majd pedig egyetemes konventi szinten is: „Iskoláink autonómiájához való ragaszkodás egy olyan kardinális tétel, amelyről egyet.(értsd: egyetemes szerk. megj.) egyházunk semmi körülmények között le nem mondhat! Legyenek bármily nehéz körülmények, kényszerítő akadályok, korlátozások, vagy törvény adta gátlások, az iskoláink felett való rendelkezési jogot gyakorolnunk kell. Nem mondhatunk le arról, hogy a mi iskoláinkban a tanítás szelleme ne legyen egyházas, református és magyar!”⁵²

Ennek az országos méretű tiltakozásnak az eredménye az lett, hogy a Dérer-féle iskolai törvényjavaslat, magával az értelmi szerzővel, Dérer miniszter úrral együtt megbukott.⁵³

A tanítók helyzete

A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyháznak 1919-ben 276 népiskolája volt, melyekben 347 tanító működött. 1931-ben ezek a számok 272-re, illetve 389-re módosultak,⁵⁴ az 1937-es kimutatás szerint pedig az iskolák száma 255, s az ezekben tanítóké pedig 403,⁵⁵ volt, ami ezeket a nehéz időket ismerve valóban nem mondható csekélységnek.

Azt a tényt, hogy a református tanítóknak milyen fontos szerepük volt a református egyház életére nézve, különösebben nem szükséges hangsúlyoznunk. A gyülekezetek mindennapi életének irányítása, kálvini lelkiéletének kialakítása a lelkészek mellett elsősorban az ő fel-

⁵¹ Csomár Zoltán i. m. 132. p.

⁵² Idézet Nagy Sándor tanügyi előadónak az 1932/33-as iskolai évről szóló jelentéséből. Vö. A SzKREK Losoncon 1934. június 27-én tartott rendes ülésének Jk 22. p.

⁵³ Csomár Zoltán i. m. 132. p.

⁵⁴ REI 1931/IX. évf. 1. sz. 3. p.

⁵⁵ Vö. Tárnok Gyula i.m. 32. p.

adatuk volt. Az iskolai hivatáson túl egyéb egyházi teendők is rájuk hárultak. Ilyen volt a kántori szolgálat, az énekkarok szervezése és vezetése – melyekkel sokszor valóban kimagasló eredményeket értek el.⁵⁶ Lelkészhiány lévén, számos esetben az igehirdetés szolgálata is rájuk hárult. Az 1931-es évben 60 ún. preoransi, előkönyörgői állásról tudunk a Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyházban. Az ilyen esetekben szinte teljesen egyedül vezette a gyülekezeti életet és az istentiszteleteket a tanító, mert az anyaegyház lelkésze csak bizonyos alkalmakkor jutott el ezekbe a gyülekezetekbe.⁵⁷

A tanítónak az egyházban betöltött szerepe folytán érthetőek az állam részéről azok a törekvések, melyek afelé irányultak, hogy megszerezzék őket maguknak. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy némelyeket a különböző pártokba való becsalogatásokkal, vagy magasabb bér fejében sikerült is eltántorítani, de a hivatástudatát komolyan gondoló tanítók – s hála Istennek, ezekből volt több – a nehezebb, áldozatokat kívánó körülmények között is hűek maradtak a református iskolákhoz.

Az állampolgárság kérdése

Nagy gondot okozott az állampolgárság hiánya, amely miatt több tanítót bocsátottak el állásából. Erről tanúskodik az a nagyszámú levél, amely a rimaszombati Református Püspöki Hivatalba érkezett be főleg az 1922–23-as években. Ilyen a jolsvai tanfelügyelőségtől érkezett 437/1923. sz. levél is, amely közli, hogy Jakabfy Jenő kisvisnyói, Petyke Pál gömörmihályfalvi, Nagy József alsófalui református tanítók, állásukból elbocsáttatnak, mivel nem csehszlovák állampolgárok. Helyüket más tanerőkkel kell betölteni, mivel a levél szerint az iskoláztatás alkalmával megállapított, hogy a nevezett helyeken „idegenek (külföldiek) tanítanak”.⁵⁸ Hozzájuk hasonlóan számos tanítót ért még ilyen sérelem,

⁵⁶ Számos gyülekezetben a mai napig is az akkori gyülekezeti kórus által nyert serlegből, úrvacsorai kehelyből szolgáltatják ki az úri szent vacsora alkalmával a bort.

⁵⁷ REI 1931/XI. évf. 1. sz. 4. p.

⁵⁸ SzTiREK Püspöki Hivatal 222/923 sz. levele, SRK-TGY-L PF-2.

illetve törvénysértésnek minősíthető eljárás. Pedig az 1868. évi XXXVIII. t.c. 138. §-a úgy rendelkezik, hogy a tanítók életfogytiglan választatnak meg, ezt az 1907. évi XXXVIII. t.c. 2. §-a a felekezeti iskolákban oktatókra is kiterjeszti.

Ezzel a kardinális kérdéssel foglalkozik az Egyetemes Konventnek, az 1923. április 25–26-án Losoncon megtartott ülése is. Ezen elhatározzák, hogy ismét levelet intéznek a teljhatalmú miniszterhez e tárgyban (már ezt egyszer 1922 júniusában megtették, de választ nem kaptak rá). Ebben figyelmébe ajánlják a már említett ide vonatkozó törvényeket a békeszerződésben foglaltakkal egyetemben, amely kimondja, hogy mindenki annak az államnak a polgára, amelynek területén a békeszerződés ratifikálásakor lakott.⁵⁹

Az állam részéről történő ilyen intézkedések igen nagy elkeseredést váltottak ki a lelkészekből és tanítókból. Megdöbbentő hatású Bodnár Lajos ladmóci lelképásztornak a rimaszombati Református Püspöki Hivatalba címzett levele is:

„Egyházunk 1921 év őszén megválasztotta Donó Árpád tanító urat, ki szlovák területen volt tanító az általános fogadalom idején is, kit azzal tanácsoltak meg a Kassai tanfelügyelőségénél: Nincs semmi értelme hogy le tegye itt a fogadalmat, mivel jelenlegi helyén nem maradhat. Keressen magyar tan-nyelvű iskolát és az illető tanfelügyelőnél jelentkezzen.

Végre gyülekezetünkben kívánta célját elérni.

Tizedik hónapja van az ügy a Bratislavai minisztériumnál, többszöri sürgetésünkre sincs az ügy elintézve. Már nem bánnák akárhogya is csak hoznának valami döntést. Vagy ütnének agyon, vagy hagynának élni, de már tovább ne kinozzanak!!!

A tarca vajkoczi csendőrség olyan véleményt küldött be, hogy Donó A. úr a magyar regim alatt hadnagy volt, miért „valószínűleg nem megbízható” Ezért akadt meg az ügy, noha 1921 szeptemberében a legényei tanfelügyelő oda nyilatkozott: „2 hét alatt rendben lesz.”

⁵⁹ Vö. SzTiREk Püspöki Hivatal 94/923 sz. levele, SRK-TGY-L PF-2, ill. a SzREEK Losoncon 1923. április 25–26-án tartott ülésének Jk 53–54. p.

Hány zsupánt és másokat kellene régi katonáskodása miatt elkergetni, ha ez jogczim???”⁶⁰

Ebből is világosan látszik, hogy mennyire jogtalan eljárásokhoz folyamodott a csehszlovák állam. Tegyük fel a kérdést: valójában mi is volt ezeknek az embereknek a bűnük, akiket nem akartak szülőföldjükön állampolgárként elismerni? Netalán az, hogy magyarnak születtek? S egy másik nemzet képviselőit ez már feljogosítja arra, hogy megalázzon embereket, sárba tiporja jogait?!

Az 1924. január 8-án Kassán tartott Egyetemes Konvent jegyzőkönyvének 35. pontja már arról tudósít, hogy Szent-Iványi József képviselő közbenjárására az állampolgárság kérdésében válasz érkezik a Belügyi-, a Nemzetművelődés-ügyi Minisztereknek és Szlovenszko Teljhatalmú Miniszterének részéről, mely többek között a következőket tartalmazza: „A szlovenszkói községi- és felekezeti népiskolák tanítói az 1907. XXVII. t.-c. 1.§-a értelmében közhivatalnokok. Ha elvi indokból megkövetelendő az, hogy a közhivatalok az államban csupán állampolgárok és nem külföldiek által töltsenek be, akkor ez hasonlólag áll a nyilvános iskolák tanítóira is, ...a Belügyi miniszter a református egyház Konventjének az államfordulat idején Szlovenszkon levő lelkészek és tanítók állampolgárosítása iránt beadott kérésének helyt adni s nekik a csehszlovák állampolgárságot megadni, erre nézve megjegyzendő, hogy ilyen kérvényre a nevezett egyház lelkészeinek és tanítóinak az állampolgárságot megadni nem lehetne, minthogy az állampolgárság csak magának a folyamodónak kérésére adatik meg. ...az állampolgárságról szóló 1920. április 9-ki 236. sz. törvény 1.§-a 4. bekezdése csupán állami hivatalnokok és alkalmazottak, valamint állami intézetek és vállalatok alkalmazottainak állampolgárságát rendezi s nincs indok arra, hogy éppen a szlovenszkói ref. egyház lelkészei és tanítói e tekintetben az állami hivatalnokokkal azonos színvonalra helyeztessenek.”⁶¹

Majd az Iskolai és Nemzetművelődés-ügyi Minisztérium Referátusa Szlovenszko valamennyi püspöki hivatalának, 1924. novem-

⁶⁰ Idézet a Ladmóci Református Lelkészi Hivatal 14/1922. sz. alatt, a rimaszombati Református Püspöki Hivatalnak címzett leveléből SRK-TGY-L PF-1.

⁶¹ A SzKREEK Kassán 1924. január 8-án tartott ülésének Jk 26. p.

ber 14-én keltezett 113. sz. körlevelében különböző törvényekre hivatkozva egyebek mellett ezt írja:

„1. haladéktalanul gátolja meg szolgálat végzésében mindama tanítói erőket, amelyeknek azt itteni hivatal állampolgárság hiánya miatt megtiltotta avagy jövőre meg fogja tiltani.

2. Továbbá 60 nap alatt – választással – a törvényes feltételeknek megfelelő tanítókkal helyettesítse mindama tanítókat, kiknek elbocsátását itteni hivatal fent sorolt okok miatt kérte avagy kéri.”⁶²

Erre reagálva Pálóczi Czinke István, a Szlovenszkói Tiszáninnyi Egyházkerület püspöke, felhívja az esperesi hivatalok figyelmét a miniszteri körlevélre, s arra, hogy aki még nem adta be az állampolgárságért a kérvényt, az ezt sürgősen tegye meg, s ezzel egyidejűleg kérje tanítói állásában való meghagyását is. Egyúttal a minisztériumhoz is forduljanak, újból ismertetve az egyház álláspontját, mely szerint a már említett 1907. évi törvények értelmében a tanítók életfogytiglan választattak meg, s ezért azok elbocsátása törvénytelen.⁶³

⁶² A SzKREK Losoncon 1925. szeptember 8-án tartott rendkívüli ülésének Jk 88–89. p.

⁶³ „Mindezek dacára megkísérelte itteni hivatal a törvényes rendeleteknek, a lehetőség határain belül való teljesítését. Azok a tanítók, akiknek állampolgársága az újabb törvény intézkedése szerint kétségbevonatott, kérték az állampolgárság elismerését s abban a reményben, hogy kérésük kedvező elintézés nyer, az egyházak által szolgálatukban továbbra is meghagyattak, mert hiszen humánus szempontból sem lehetett évek, sőt olykor évtizedek óta hűségesen munkálkodó, becsületes munkásokat kezükben koldusbottal útnak eresztetni.

Ha megfelelő tanerők nincsenek, annak nem az egyházközségek, hanem az állam az oka, miután magyar tanítóképző intézet még mai napig nincs ... Éppen ezért legyen szabad ismételt hangsúlyoznom, hogy egy kis jóakarattal sokkal többet lehet elérni, mint bármilyen esetleges sankciókkal, melyeknek alkalmazása, mint a világpolitikában, úgy a belpolitikában is, mindenkor kétélű fegyver.” – írja Pálóczi Czinke István. Nyolc hónapra rá a válasz is megérkezik: „Fenti átiratra felhívom figyelmét ottani hivatalnak itteni 1924 november 14-iki, 59715 I-A. ai.– 24. (111. sz. körlevél) sz. rendeletre azzal, hogy az eddigi magyar törvények előírásai a tanítóság állampolgárságát illetőleg, tekintettel a megváltozott államjogi viszonyokra, az 1918 október 28-iki 11. számú (Törvények és Rendeletek Tára) törvény szerint, a csehszlovák államra is vonatkoznak és itteni fent idézett körlevél az idegen illetőségű tanítók szolgálatban megha-

Javadalmazás

A következő nagy kérdés, amely a tanítókat is mélyen érintette, a javadalmazás kérdése volt. Az 1913. évi magyar törvények XVI. t.c. 3. és 25. §-ai értelmében a felekezeti iskolák fenntartói (jelen esetünkben a református egyházközségek) kötelesek voltak tanítóiknak lakást vagy lakbért biztosítani.

A gazdasági viszonyok változásával az egyház az állammal, mint iskolafenntartóval, képtelen volt felvenni a versenyt, ezért kellett államsegélyekhez folyamodnia. A gyülekezetek ennek ellenére is maguk állták a tanítói javadalom jelentős hányadát.

Az új állam meg akarta nyerni az egyházi iskolák tanítóit a maga számára, ezért már elég korán igyekezett rendezni a fizetésüket. A különböző tanítói állások tekintetében, melyek lehettek ideiglenesek, véglegesítettek, különböző fizetési kategóriákat állapítottak meg.

A nem véglegesített tanítók tiszteletdíjat kaptak, amely szolgálati hely szerint évi 10.824 – 11.100 Kč volt. A véglegesített tanítók fizetése háromévenként emelkedhetett. Kezdő fizetés évi 9.000 Kč, a 34. évi szolgálat után, évi 27.600 Kč lehetett, amelyhez működési helyek szerint évi 2.640 – 4.800 Kč, úgynevezett működési pótlék volt hozzászámítandó. Ezeken felül az iskolafenntartó köteles volt az iskolaigazgatónak igazgatói pótdíj címén évi 750 – 1.500 Kč-t fizetni. Ha egytanerős volt az iskola, akkor az az egy tanító számított igazgatónak is. A legalacsonyabb nyugdíjat évi 6.600 Kč-ban állapította meg, mely a szolgálati évek száma szerint ez is arányosan emelkedett. 35 évi szolgálat teljes nyugdíjra, azaz évi 27 000 Kč-ra jogosított. Egyházi tanítóknál beszámították a helyi javadalmakat is, mégpedig felét tanítóinak, másik felét kántorinak. A helyi javadalomnak a tanítói állás után eső részét egészítette ki az állam a fenti összegekre.⁶⁴

gyásának ügyében, akik csehszlovák állampolgárságért folyamodnak, olyan liberális intézkedés, hogy ottani hivatal részéről semmiféle tárgyalagos nehezítésre ok nincsen.” Vö. i. m. 92–95. p.

⁶⁴ Tárnok Gyula i.m. 42–43. p.

Hivatástudat

A hivatástudattal rendelkező tanítók zömét azonban nem csábította el a pénz, az állami iskoláknál ígért jobb, illetve nagyobb lehetőségek, s a karrier. Sőt bárhol kiálltak a református egyház iskoláiért, akár az állami hivataltól érte őket megaláztatás, akár más tanítók rosszmájúságáról volt szó, mert ilyeneknek is részesei voltak. A „Magyar Tanító” c. lapban jelentek meg bántó cikkek, melyekre a református tanítók, becsületükre legyen mondva, méltóan válaszoltak. Ilyen volt az is, melyet a Magyar Tanító 1930. évi 20–21. számában megjelent cikke, Györffy Lajos református tanító valótlan állításaira írt ugyanennek a lapnak, az 1930. évi 24. száma, az „Egy református tanító” aláírásu cikk írja. Az egyház ellen felhozott vádakra többek között ezt írta: „A református egyház ma is ragaszkodik iskoláihoz és azokért minden áldozatra kész. ...nem rendelkezik anyagi javakkal, alapítványokkal, vagy latifundiумokkal, hanem kizárólag híveinek áldozatkészségére támaszkodik. ...Az évekig elvont államsegélyek helyett a hívek a sajátjukból fedezték a dologi kiadások mellett még az összes személyi kiadásokat is és így sikerült biztosítani az iskolák fenmaradását. ...az elmúlt 10-11 év alatt a leépített iskolák beszámításával, 53 új tanítói állást szervezett, vagyis több mint 15%-kal gyarapította tanítóinak számát. ...hogyan az anyagi megbecsülésre mai napokból illusztris példával szolgáljunk, – itt vannak az igazgatói díjak... Egyedül a református egyház mondta ki, legfelsőbb szerve, az egyetemes konvent által, hogy az igazgatói díj fizetésének kötelezettségét magára nézve elismeri és utasította a gyülekezeteket ezeknek 1926. január 1-től való kifizetésére.

Ne mondja tehát senki, hogy a református egyház mostohagyermekként kezeli tanítóit.

A református tanítóság akkor teszi magának a legnagyobb szolgálatot, ha egyházához ragaszkodva ugyanazokat az utakat járja, mint példátnyújtó elődjai. De ezzel nagy szolgálatot tesz egyházának, az államnak és az egész emberiségnek is! Mert az a munka, melyet a multban

a református tanítóság végzett, az egyetemes emberiség érdekét szolgálta, ennél külön cél pedig nem lehet feladatunk!"⁶⁵

Tanítóhiány

A tanítók helyzetét elemezve foglalkoznunk kell a tanítóhiány kérdésével is, amely nagyon sok problémát okozott a református egyháznak. Ezen a téren az 1. világháborút megelőzően sem volt rózsásnak mondható a helyzet, nemhogy még az elcsatolások után. Ugyanis az új államhatárok meghúzásával az anyaországban maradt tanítóképzők elérhetetlenné váltak, s az itt maradtakban az államhatalom általi leépítések olyan szomorú helyzetet teremtettek, hogy a magyar nemzetiségnek szinte nem volt hol anyanyelven képeztetnie a tanítóit. Az 1913/14-es tanévben, Felvidéken 19 tanítóképző működött, az 1936/37-es tanévre ez a szám már lecsökken 2-re (+ 1 tagozatra).⁶⁶ Az új államkeret első éveiben csupán egy intézetben képeztek magyar tanítónőket, ez pedig az Orsolyák rendje által, Pozsonyban fenntartott tanítóképző (ahol számos református tanítónő is tanult). Majd 1924-ben indított az állam a pozsonyi szlovák tanítóképző intézet mellett egy kétéves tanfolyamot.⁶⁷ Addig is bevezették az ún. externistavizsgákat, így a középiskolát végzettek magánúton felkészülhettek a tanítói képesítővizsgára, s majd húsz havi, valamely iskolában eltöltött gyakorlat után tanítói oklevelet kaphattak. Más módon is próbálták pótolni a tanítóhiányt. Ilyen volt az a megoldás, hogy a gimnáziumi érettségi vizsga után a jelentkezők tanítói különbözeti érettségi vizsgát tehettek, vagy az ún. abiturienuskurzus, mely egyéves volt, s pótolta az iskolában való tanítási gyakorlatokat.⁶⁸ Ezek közül egyik megoldás sem volt olyan, amellyel az egyházi iskolák részére megfelelő tanítókat képezhettek volna.⁶⁹

⁶⁵ REI 1931/XI. évf. 1. sz. 3–5. p.

⁶⁶ A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938 54. p.

⁶⁷ I. m. 57. p.

⁶⁸ Vö. Tárnok Gyula i. m. 40–41. p., ill. Csomár Zoltán i. m. 151. p.

⁶⁹ Erről a problémáról ír a Református Egyház és Iskola 1921. április 10-én megjelent számának vezércikke is: „okleveles magyar református tanítóknak

A református egyház, amint már láthattuk is, soha nem volt közböcs ez ügyben, hisz a már többször említett 1920. szeptember 8-án megfogalmazott memorandumban is kifejezte, hogy az egyháznak lét-szüksége egy önálló tanítóképzőnek a felállítása. Bizonyítja ezt az a tény is, hogy a református egyházban 1918. november 1-jén 359 tanítói állásban 355 református és 5 más vallású tanító oktatott, 1 állás pedig betöltetlen volt, 1930. november 1-jén viszont 386 tanítói állásban 338 református, 37 más vallású személy oktatott, s már 11 állás volt üres.⁷⁰ Valóban elengedhetetlennek volt tekinthető a saját tanítóképző felállítása.

Ezek után öröndetes tény, hogy bár hosszú idő és sok vajúdas után, de az egyháznak sikerült megnyitnia saját tanítóképző intézetét Komáromban. Ez 1935. szeptember 1-én indította első évfolyamát, s így megoldódni látszott a tanítóhiány több évtizedes problémája.

Az egyház helyzete 1938 és 1945 között

Újra Magyarország részeként

Az 1938. november 2-i 1. bécsi döntés értelmében a Felvidék jelentős részét visszacsatolták Magyarországhoz. Így a református egyház is (25 református egyházközség kivételével)⁷¹ visszatért a Magyarországi Református Egyház kebelébe. A három eddigi egyházkerület (püspöki és főgondnoki tisztségeivel), és legfelsőbb szervükkel: a Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventjével megszűnt, illetve az egyházkerületek visszatértek az anyaegyház testébe. Monda-

„szűkölködünk nagy mértékben”... Nem okleveles tanítókról gondoskodhattak, s gondoskodtak is állandóan az iskolafenntartó egyházak. Hol képesített óvónőket, hol különböző fokú képzettségű férfiakat és nőket (helyesebben ifjakat) alkalmaztak, csak hogy az iskolák üresen, s a gyermeksereg felügyelet nélkül ne maradjanak. Hogy aztán van-e csak sejtelmük is e mondvá csinált oktatónak a nevelés-oktatás művészetéről: azzal nem igen törődött senki” REI 1921/I. évf. 15. sz.

⁷⁰ Vö. SzKREK Kassán 1931. március 18-án tartott rendes ülésének Jk 28. p.

⁷¹ Vö. RVsz XI. év. 1942. április 2. sz. 86. p., ill. Csémy Lajos: Tájékoztató 16. p.

nunk sem kell, milyen nagy öröm és Isten iránti hálaadás töltötte el a húsz évig idegen államkeretbe kényszerített emberek szívét. Ugyanez az öröm jellemezte az anyaországbeli testvéreket is, ahogy arról Farkasfalvi Farkas Géza, a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnoka is szólt az 1938. november 22-én Miskolcon megtartott egyházkerületi tanács rendes közgyűlésének nyitóbeszédében: „De mégsem állhatom meg, hogy egy pár szívem legmélyéről fakadó rövid szóval, végtelen szeretettel ne köszöntsem 20 évi keserves rabság, szenvedés után keblünkre visszatérő testvéreinket, a felvidék magyar népét, egyházkerületünk szívéből erőszakkal kitépett református véreinket, Abauj, Zemplén, Ung hűséges, öntudatos kálvinista, izzó magyar lelkű népét, Rákóczi hős kurucainak ivadékait és azt a földet, mely még külön is szívemhez van forrva: szülőföldemet, őseim örök nyugvóhelyét, Gömört és a gömöri egyházmegyét... Tudom, hogy úgy térnek ők vissza az ősi egyházkerület kebelébe, mint az édesanyától vad kegyetlenséggel elrabolt, de újra visszatérő gyermek, akiért az édesanyja egy pillanatig sem szűnt meg féltő gonddal, kétségbeeséssel, rajongó szeretettel, szíve minden dobbanásával aggódni és őt várni, visszavárni.

Büszkék voltunk e két évtized minden pillanatában rájuk, mert férfias méltósággal viselték keserves sorsukat, hajthatatlan magyarok, töretlen hitű kálvinisták maradtak minden szenvedések, minden megpróbáltatások közepette.

Nem hiába könyörögtünk húsz éven keresztül a Mindenhatóhoz a LX. zsoltárral: „Segíts ki minket a nyomorúságból, mert emberi segítség hiába való.” Istennel győzedelmet nyertünk s Ő tapodja el ellenségeinket.”⁷²

Az iskolák helyzete

A visszacsatolással felszabadult a felvidéki magyarság, s vele együtt a református egyház is az őt ért állandó sérelmek alól, melyek

⁷² A TiREk Tanácsa Miskolcon 1938. november 22-én tartott rendes ülésének Jk 10–11. p.

folyamatosan érték a csehszlovák állam részéről. Ez azt jelentette, hogy a felekezeti iskolák is megszabadultak attól a csapástól, ill. tehertől, melyet a csehszlovák állam tanügyi politikája mért rájuk. Az iskolák fellélegezve újra Magyarország részeként folytathatták tevékenységüket, az ifjak nevelését.

Azonban bizonyos változtatásokra is szükség volt, hiszen 20 év hosszú idő, s ez alatt mind a magyarországi, mind a csehszlovák iskola-rendszer változásokon ment keresztül. Ezért szabályozásokra volt szükség. Ilyen volt a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1939. április 11-én keltezett, 133.200–1639. IX. ü. o. számú rendelete, mely a visszacsatolt területek oktatásügyének az anyaországbelire való áttérése ügyében rendelkezett.⁷³ Ez a rendelet valamennyi alsó- és középfokú iskola tananyagát szabályozta. Majd ezt egészítette ki az 1939. május 25-én keltezett, 133.953–1939. IX. ü. o. számú rendelet, amely a visszacsatolt területek iskoláinak az anyaországbeli iskolák rendtartásához való igazodását szabályozta.⁷⁴

Szükségserűvé vált bizonyos tankönyvek cseréje is. Annál is inkább, mert némely tantárgy, mint például a szlovák nyelv, polgári neveléstan, csehszlovák földrajz, ill. történelem tanítása feleslegessé vált. Ezek helyett újakat kellett tanítani, mint pl. Magyarország földrajza, ill. történelme. Így a tankönyvcseréje lassan bár (eleinte a kevés számú tankönyv miatt 3–4 gyermek volt kénytelen egy könyvből tanulni), de fokozatosan megtörtént, főleg az ún. „Magyar a magyarért” akció keretében, ajándékként.⁷⁵

⁷³ Vö. A MoREEK Budapesten 1940. április 17–19-én tartott ülésének Jk 217.

p.

⁷⁴ I. h.

⁷⁵ Erről tudósít az 1939-es Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület tanügyi jelentése is: „A régi csehszlovák irányzatú s a magyar lelket aprónként mérgező tankönyvek beszédettek, nagy meglegedésünkre.” Vö. Idézet a volt SzTiREk elemi népiskoláinak 1938/1939. évi működéséről szóló jelentésből. A volt SzTiREk 1939. október 25-én Kassán tartott utolsó rendes közgyűlésének Jk 39. p.

Azonban nem volt minden ilyen problémamentes. A gyülekezeteknek a kezdeti örömmámor után rá kellett döbbsenniük, hogy iskoláik fenntartása, most már nem a kényszerítő politika és az elnemzetlenítés, hanem a gazdaság egyre súlyosabb problémái miatt okoz gondot.⁷⁶ Ez a – főleg a 2. világháború következtében kialakult – gazdasági helyzettel magyarázható állapot nemcsak a visszacsatolt területek gyülekezeteinek problémája, hanem általános jellegű probléma volt. Az 1941-es Tiszáninneri Egyházkerület Közgyűlésének népiskolai jelentésében éppen ez az első számú probléma. A gyülekezetek általános panasszal élnek, hogy az iskolafenntartás terheit már nem bírják viselni. Emiatt sok helyen már az iskola felszereltsége is hiányos. (Pl. hiányoztak a különböző térképek és szemléltető eszközök.) Így félő volt, hogy az egyház iskolái állami, ill. községi tulajdonba kerülnek. Ezt viszont mindenáron meg akarták akadályozni.⁷⁷

A világháború, mint minden másra, az egyházi iskolák életére is rányomta bélyegét. Az 1942/43-as évtől kezdődően többször megtörtént, hogy a tanítás huzamosabb ideig is szünetelt. A tanítók közül többen hadba vonultak, s ilyenkor a lelkész vette át a tanítást, amennyiben egyéb teendői ezt megengedték.

⁷⁶ Erről vall dr. Magda Sándor püspök is az 1939. október 25-én, Kassán megtartott Szlovéniai Tiszáninneri Egyházkerület utolsó közgyűlésén: „Valóság-gal fellelkeztünk a felszabaduláskor, azt gondolván, hogy most már többé nem fenyegetheti egyházi iskoláinkat semmiféle veszedelem. Tévedtünk. Amint megismertük az itthoni helyzetet, rájöttünk, hogy az iskolafenntartás költségei szinte elviselhetetlen teherként neheznek a gyülekezetekre.“ Az élni akarás ezek ellenére is megvolt, hiszen Magda Sándor így folytatja: „De bármilyen áldozatok árán is, továbbra is ragaszkodnunk kell iskoláinkhoz“. I. m. 22. p.

⁷⁷ „az iskola az egyház erőforrása, ott ahol iskola nincsen, nem emelkedhet a vallásos élet, hanem inkább süllyed, mert egyik és leghatalmasabb erőforrás hiányzik, amit a többi erőforrás együttvéve sem tud pótolni.“ Vö. A TIREk Tanács Miskolcon, 1941. július 3-án tartott ülésének és az 1941. november 4-én tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének Jk 165. p.

A tanítók helyzete

A visszacsatolást követően nemcsak az iskolák átszervezése vált szükségessé, hanem a tanítók átképzése is. Már csak azért is, mert az említett új tananyaggal először nekik kellett megismerkedniük, hogy azt majd kellő szaktudással adhassák tovább. Ezért születik meg a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1939. május 25-én keltezett 133.654/1929. számú rendelete, mely ezt írja elő az érintett tanítók számára.⁷⁸

Az egyház tisztában volt azzal, hogy milyen nagy áldozatvállalások közepette oktattak tanítói a húszéves elnyomás alatt, ezért az erkölcsi megbecsülésen túl ragaszkodott az anyagi megbecsülés kinyilatkoztatásához is. Ez történt meg akkor is, amikor 1941-ben, a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje határozatilag kimondta, hogy a visszacsatolt területek református tanítóságát javadalmazás tekintetében is azonos elbánásban kívánja részesíteni a többi tanítóval.⁷⁹

A magyar állam is kifejezte megbecsülését. Azoknak a református tanítóknak, akiket a csehszlovák állam magyarságuk miatt bocsátott el, s – a magyar közszolgálatba való belépésük esetén – beszámította az ott eltöltött szolgálati idejüket.⁸⁰

A Szlovák Állam részeként

A visszacsatolás után 25 gyülekezet maradt Szlovákia területén (ebből 22 gyülekezet keleten, 3 pedig nyugaton), melyeknek – újra az anyaegyháztestből kiszakítottan – kellett megszervezniük életüket, hogy megmaradásukat biztosítani tudják. Az itt maradt gyülekezeteknek talán még nehezebb sorsuk volt, mint azelőtt. A kormány nem engedte meg,

⁷⁸ Vö. A MoREEK i. m. 269. p.

⁷⁹ A MoREEK Budapesten 1941. május 6–8-án tartott ülésének Jk 239–240. p.

⁸⁰ A MoREEK Budapesten, 1940. április 17–19-én tartott ülésének Jk 242. p.

hogy a többségében magyar gyülekezetek egy önálló egyházmegyébe tömörüljenek.⁸¹

A gyülekezetek püspöküknek Böszörményi Sándor homonnai lelkipásztort, a volt Szlovenszkói Tiszáninneri Egyházkerület tanácsbíróját választották meg. Őt az állam nem ismerte el ilyen tisztségében, ezzel szemben megalakította a Szervező Bizottságot (Organizačný výbor). Ezt tekintette egyedüli egyházi szervnek, mely hivatott volt az egyház ügyeit képviselni.⁸²

Befejezés

„...a csehszlovák állam tanügyi politikája minden lehető alkalmat megragadott, hogy halálos csapást mérjen a felekezeti, különösen pedig a magyar tanítási nyelvű felekezeti iskolákra. Iskoláinkhoz ragaszkodó gyülekezeteink általában hősiiesen állták a rohamot, sok helyt igazán megható volt népünknek az egyházi iskolákhoz való ragaszkodása s a megtartásuk érdekében való, végsőkig menő áldozatkészsége.” – vallja dr. Magda Sándor püspök, a református egyház első húsz esztendejére visszatekintve.⁸³

E tanulmányt készítve, s ezt a kort bizonyos mértékben megismerve, vallom vele együtt én is ugyanezt, talán annyival kiegészítve, hogy érvényes volt ez nemcsak az 1918–1938 közötti időszakra, hanem az utána következőre is. Hiszen a református egyház és a benne élő magyar nép mindvégig kitartott iskolái mellett, míg végül is erőszakkal, államosítással sikerült az államnak elvennie ezeket.

⁸¹ Vö. A TiREk Tanács Miskolcon, 1942. július 2-án tartott ülésének és az 1942. november 12-én tartott egyházkerületi rendes közgyűlésének Jk 43. p.

⁸² Vö. Csémy Lajos i. m. 16. p., ill. a felvidéki TiREk 1939. február 2-án Sátoraljaújhelyen tartott rendes közgyűlésének Jk 19. p.

⁸³ Idézet dr. Magda Sándor püspök 1938. évi jelentéséből. Vö. a felvidéki TiREk i. m. 22. p.

A 2. világháború után Felvidéket ismét Csehszlovákiához csatolták, azonban 1945-ben már a református egyház iskolái nem nyíltak meg.⁸⁴ Azokat az 1948-as törvények értelmében elvették az egyháztól.

A remény, hogy református iskolák újra lesznek, s erős iskola-rendszerünk lesz, mindig ott volt, s ma is ott van a felvidéki református-ság szívében. A célunk ma sem lehet kevesebb, mint akkor elődeinknél. Iskoláinknak nemcsak tanítaniuk kell, hanem nevelniük is. Nevelniük magyarrá és keresztyénné, hogy gyermekeink soha ne feledjék, hogy honnan jöttünk, kik és kiéi vagyunk!

Használt rövidítések jegyzéke

IéÉ – Igazság és Élet

Jk – Jegyzőkönyve, ill. jegyzőkönyvei

MoRE – A Magyarországi Református Egyház

MoREEK – A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje

TiREK – A Tiszáninneni Református Egyházkerület

REI – Református Egyház és Iskola

RSZ – Református Szemle

RVsz – Református Világ szemle

SRK-TGY-L – Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Levéltár

SzKERE – A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház

SzKEREK – A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Konventje

SzKREEK – A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház Egyetemes Konventje

SzKREK – A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyetemes Konvent

SzREEK – A Szlovenszkói Református Egyház Egyetemes Konventje

SzTiREK – A Szlovenszkói Tiszáninneni Református Egyházkerület

⁸⁴ Vö. Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész, 154. p.

Felhasznált irodalom és forrásanyag jegyzéke

1. Monográfiák, tanulmányok

1. A csehszlovákiai magyar ref. egyház ismertetése In.: Református Világszemle, I. évf. 1931. november, 1. sz. (3–15. p.)
2. A felvidéki magyarság húsz éve 1918–1938. Budapest: Szerkesztette a Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete, 1938.
3. A Szlovenszkói és Kárpátaljai Egyetemes Református Egyház Névtára. Szepsi: Kiadja az Egyetemes Konvent, 1937.
4. Csémy Lajos: Tájékoztatás In.: Kúr Géza: A Komáromi Református Egyházmegye. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1993 (7–29. p.)
5. Csomár Zoltán: A csehszlovák államkeretbe kényszerített magyar református keresztyén egyház húszéves története 1918–1938. Ungvár: 1940.
6. Mikó Jenő: A Szlovákiai Református Egyház In.: „Tebenned bízunk eleitől fogva...” A magyar reformátusság körképe, (97–106. p.) Debrecen: Magyar Református Világtalálkozó Alapítvány, 1991.
7. Fritz Peyer-Müller: A Kárpátaljai Református Egyház története a két világháború között – kitekintéssel a jelenre. Budapest: Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, 1994.
8. Gyönyör József: Határok születtek, A csehszlovák állam megalakulása és első törvénye. Pozsony: Madách, 1992.
9. Gyönyör József: Terhes örökség, A magyarság lélekszámának alakulása Csehszlovákiában. Pozsony: Madách-Posonium kft, 1994.
10. Gyurgyík László: Magyar mérleg, A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 1994.
11. Popély Gyula: A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh) Szlovákiában 1918 – 1945. In.: A (Cseh)Szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998, II. kötet Budapest: Ister Kiadó, 1998.

12. Popély Gyula: Népfogyatkozás (A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945). Budapest: Regio, 1991.
13. Popély Gyula: Ellenszélben, A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918-1925). Pozsony: Kalligramm Könyvkiadó, 1995.
14. Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – I. rész In.: Regio, 1990. 3. sz. (133–162. p.)
15. Szabó Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története – II. rész In.: Regio, 1990. 4. sz. (204–221. p.)
16. Tárnok Gyula: Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban. Pápa: 1939.
17. Vigh Károly: A szlovákiai magyarság sorsa. Budapest: Bereményi Könyvkiadó, (é.n.).

2. Jegyzőkönyvek

1. Péter Mihály (szerk.): A SzREEK Pozsonyban 1922. május 17–18-án tartott ülésének Jk, (Belefoglalva a Rimaszombatban 1921. július 3-án tartott ülés jegyzőkönyve).
2. Péter Mihály (szerk.): A SzREEK Losoncon 1923. április 25–26-án tartott ülésének Jk; Rimavská Sobota 1923.
3. Péter Mihály (szerk.): A SzKREEK Kassán 1924. január 8-án tartott ülésének Jk; Rimavská Sobota – Dobsina 1924.
4. Péter Mihály (szerk.): A SzKREK Kassán 1924. augusztus 26-án tartott rendkívüli ülésének és Poprádon 1925. március 31-én tartott rendes ülésének Jk; Rimaszombat, 1925.
5. Péter Mihály (szerk.): A SzKREK Losoncon 1925. szeptember 8-án tartott rendkívüli ülésének és Kassán 1926. május 25-én tartott rendkívüli ülésének Jk; Rimaszombat 1927.
6. Péter Mihály (szerk.): A SzKREK Kassán 1927. november 22-én tartott rendes ülésének Jk; Rimaszombat 1928.

7. Patay Károly (szerk.): A SzKEREK Rozsnyón 1928. május 31-én tartott rendkívüli ülésének Jk; Beregszász 1929.
8. Dusza János (szerk.): A SzKREK Kassán, 1931. március 18-án tartott rendes ülésének Jk; Beregszász 1932.
9. Dusza János (szerk.): A SzKREK 1932. március 17-én, Ungvárott tartott rendes gyűlésének Jk; Beregszász 1932.
10. Soós Károly (szerk.): A SzKREK Losoncon 1934. június 27-én tartott rendes ülésének Jk; Beregszász 1935.
11. Soós Károly (szerk.): A SzKREK Kassán 1935. május 23-án tartott rendes ülésének Jk; Komárno.
12. Soós Károly (szerk.): A SzKREK Kassán 1936. október 15-én tartott rendes ülésének Jk; Párkány.
13. Czeglédy Pál (szerk.): A SzKREEK Komáromban 1937. április 14-én tartott rendes ülésének Jk; Léva 1937.
14. Péter Mihály (szerk.): A SzKERE Léván 1923. június 17-én napján megnyílt Törvényhozó Zsinatának Jk; Rimavská Sobota 1923.
15. Péter Mihály (szerk.): A SzKERE Pozsonyban 1928. január 24–26-án tartott Törvényhozó Zsinatának Jk; Rimaszombat 1928.
16. Réz László (szerk.): A SzTiREk 1920. december 21-én, Kassán tartott közgyűlésének Jk; Nagykapos.
17. Réz László (szerk.): A SzTiREk 1921. június 14-én Ótátrafüreden és 1921. október 30–31-én Rimaszombatban tartott rendes közgyűléseinek Jk; Nagykapos.
18. Réz László (szerk.): A SzTiREk Vajánban, 1922. szeptember 10–11-én tartott - lelkészszenteléssel egybekötött - közgyűlésének Jk; Rozsnyó.
19. Réz László (szerk.): A SzTiREk 1923. október 16–17-én Kassán tartott rendes közgyűlésének Jk; Rimavská Sobota–Dobsina 1924.
20. Dr. Magda Sándor (szerk.): A SzTiREk Kassán 1929. július 23-án tartott rendkívüli és Rimaszombatban 1929. november 10–11-én püspök- és főgondnokbeiktatással egybekötött rendes közgyűlésének Jk; Beregszász 1930.

21. Szőke István (szerk.): A SzTiREK Kassán 1931. október 14-én tartott rendes közgyűlésének Jk; Rimaszombat 1931.
22. Szőke István (szerk.): A SzTiREk Kassán 1932. március 3-án tartott rendkívüli közgyűlésének Jk; Rimaszombat 1932.
23. Szőke István (szerk.): A SzTiREk Kassán 1934. március 20-án püspökeiktatással egybekötött rendkívüli és Kassán 1934. október 25-én tartott rendes közgyűlésének Jk; Rozsnyó 1934.
24. Szőke István (szerk.): A SzTiREk Kassán 1935. október 24-én tartott rendes közgyűlésének Jk; Nagykapos 1936.
25. Kőmives Sándor (szerk.): A SzTiREk 1936. november 3-án Kassán tartott rendes közgyűlésének Jk; Nagykapos 1937.
26. Kőmives Sándor (szerk.): A SzTiREk 1937. november 4-én tartott rendes közgyűlésének Jk; Nagykapos 1938.
27. Kőmives Sándor (szerk.): A felvidéki TiREK 1939. február 2-án Sátoraljaújhelyen tartott rendes közgyűlésének Jk; Nagykapos 1939.
28. Kőmives Sándor (szerk.): A volt SzTiREk 1939. október 25-én Kassán tartott utolsó rendes közgyűlésének Jk; Nagykapos 1940.
29. A MoREEK Budapesten, 1939. április 19–20-án tartott ülésének Jk; Budapest 1939.
30. A MoREEK Budapesten, 1940. április 17–19-én tartott ülésének Jk; Budapest 1940.
31. A MoREEK Budapesten, 1940. október 14-én tartott ülésének Jk; Budapest 1940.
32. A MoREEK Budapesten, 1941. május 6–8-án tartott ülésének Jk; Budapest 1941.
33. A MoREEK Budapesten, 1942. május 6–7-én tartott ülésének Jk; Budapest 1942.
34. A MoREEK Budapesten, 1943. május 19–20-án tartott ülésének Jk; Budapest 1943.
35. A MoRE Budapesten 1939. március 1-jén megnyílt zsinatának Jk; (I. Első ülőszak 1939. március 1–3., II. Második ülőszak 1939. szeptember 6–7.); Budapest 1939.

36. A MoREEK Budapesten 1939. március 1-jén megnyílt zsinatának Jk (III. Harmadik ülősszak 1940. december 10–11., IV. Negyedik ülősszak 1941. május 19–20.); Budapest 1941.
37. A MoREEK Budapesten 1939. március 1-jén megnyílt zsinatának Jk; (V. Ötödik ülősszak 1942. április 9.); Budapest 1942.
38. Dr. Enyedy Andor (szerk.): A TiREk Tanácsa Miskolcon, 1938. február 10-én és október 10-én tartott ülőseinek és 1938. november 22-én tartott rendes közgyűlőseinek Jk; Sárospatak 1938.
39. Dr. Enyedy Andor (szerk.): A TiREk Miskolcon, 1939 február 18-án tartott rendkívűli közgyűlőseinek, az Egyházkerűleti Tanács Miskolcon 1939. október 10-én tartott ülőseinek, a Miskolcon, 1939. december 12-én tartott egyházkerűleti rendes közgyűlőseinek és az Egyházkerűleti Tanács Miskolcon, 1939. december 13-án tartott ülőseinek Jk; Sárospatak 1939.
40. Dr. Enyedy Andor (szerk.): A TiREk Tanács Miskolcon, 1941. július 3-án tartott ülőseinek és az 1941. november 4-én tartott egyházkerűleti rendes közgyűlőseinek Jk; Sárospatak 1941.
41. Dr. Horváth Zoltán (szerk.): A TiREk Miskolcon, 1942. február 23-án tartott rendkívűli közgyűlőseinek Jk; Sárospatak 1943.
42. Nádházy Bertalan és Dr. Szabó Zoltán (szerk.): A TiREk Tanács Miskolcon, 1942. július 2-án tartott ülőseinek és az 1942. november 12-én tartott egyházkerűleti rendes közgyűlőseinek Jk; Sárospatak 1943.
43. Nádházy Bertalan és Dr. Szabó Zoltán (szerk.): A TiREk Tanácsának Miskolcon, 1943. április 28-án, november 25-én tartott ülőseinek és Miskolcon, 1943. november 24-én tartott egyházkerűleti rendes közgyűlőseinek Jk; Miskolc 1944.

3. Cikkek

1. Alfa.: A tanítósság helyzete In.:REI 1923/III. évf. 41. sz. (1–2. p.).

2. „A református tanítóóság helyzete“ In.: REI 1931/XI. évf. 1. sz. (3–5. p.).
3. Batta Pál: A csehszlovákiai magyar reformátusság létkérdései In.: IéÉ 1938. IV. évf. 2. sz. (84–89. p.).
4. (Bm.): „Ahol iskolánk nincs, ott nincs jövőnk!“ I. (II.) In.: REI 1932/XII. évf. 46. sz. (3–6. p.).
5. (Bm.): „Ahol iskolánk nincs, ott nincs jövőnk!“ III. In.: REI 1932/XII. évf. 47. sz. (3–5. p.).
6. Boross Kálmán: Az egyház és iskola In.: REI 1926/VI. évf. 26. sz. (2–4. p.).
7. Boross Kálmán: Az egyház és iskola In.: REI 1926/VI. évf. 27. sz. (5–7. p.).
8. Csabay Pál: Iskolakormányzat In.: REI 1929/IX. évf. 42. sz. (1–2. p.).
9. Cs. B.: Reformátusok Szlovákiában In.: RVsz XI. év. 1942. április, 2. sz. (86–87. p.).
10. Egy kevés iskola-ügyi statisztika In.: REI 1923/III. évf. 10. sz. (38–39. p.).
11. (Is.): Iskolai sérelmek In.: REI 1927/VII. évf. 50. sz. (1–2. p.).
12. (Is.): Református tanítóegylet In.: REI 1925/V. évf. 22. sz. (3–4. p.).
13. Iskolaügyi sérelmek In.: REI 1923/III. évf. 22. sz. (1. p.).
14. Makkai Sándor: A magyar reformátusság egyházi élete c) A volt Cseh-Szlovákiában In.: IéÉ 1940. VI. évf. 3. sz. (67–68. p.).
15. (R. L.): Az állampolgárság kérdése Egyházunk szempontjából In.: REI 1922/II. évf. 31. sz. (1–2. p.).
16. (R. L.): Az egyházkerületek szervezkedése In.: REI 1921/I. évf. 2. sz. (1–2. p.).
17. (R. L.): Tanítóhiányunk In.: REI 1921/I. évf. 15. sz. (1. p.).
18. Dr. Souček B. I.: A csehszlovákiai vallásfelekezetek a hivatalos népszámlálás megvilágításában (1910, 1921, 1930) In.: RVsz I. év. 1932. február, 2. sz.
19. Tunyogi Cs. András: A csehszlovákiai református egyház élete In.: RSZ 1937. XXX. évf. 26. sz. (417–419. p.).

20. Varga Imre: A csehszlovákiai magyar reformátusság létkérdései In.: IéÉ 1938. IV. évf. 2. sz. (89–92. p.).
21. Varga Imre: A csehszlovákiai magyar reformátusság létkérdései In.: IéÉ 1938. IV. évf. 3. sz. (118–127. p.).
22. -vess-: Iskolaügy REI 1931/XI. évf. 22. sz. (3–4. p.).
23. Veszedelem iskoláink felett REI 1933/XIII. évf. 13. sz. (1–3. p.).

4. Levéltári anyag

1. „A szlovenszkói tiszáninneri és dunáninneri egyházkerületek közös memoranduma a Csehszlovák Köztársaság Elnökéhez“ SRK-TGY-L PF 50/I.
2. „A szlovenszkói református egyetemes egyház konventjétől a csehszlovák köztársaság népművelődési és vallásügyi miniszterének“ SRK-TGY-L PF 50/I.
3. Ján Šimkovič, kormánytanácsos: „Válasz a slovenszkói ref. egyház emlékiratára“, (1921. március 31.) SRK-TGY-L PF 50/I.
4. „Slovenskó területén levő reformátusok memoranduma Slovenskó tejhatalmu Miniszteréhez“ SRK-TGY-L PF 50/I.
5. SzTiREk Püspöki Hivatal 14/1922, SRK-TGY-L PF-1.
6. SzTiREk Püspöki Hivatal 505/922. V/15., SRK-TGY-L PF-1.
7. SzTiREk Püspöki Hivatal 735/922. IX., SRK-TGY-L PF-1.
8. SzTiREk Püspöki Hivatal 832/922. XI. II., SRK-TGY-L F-1.
9. SzTiREk Püspöki Hivatal 178/923, SRK-TGY-L PF-2.
10. SzTiREk Püspöki Hivatal 178/923 (Fordítás), SRK-TGY-L PF-2.
11. SzTiREk Püspöki Hivatal 407/923, SRK-TGY-L PF-2.
12. SzTiREk Püspöki Hivatal 15/1927, SRK-TGY-L PF-6.
13. SzTiREk Püspöki Hivatal 414/1929, SRK-TGY-L PF-8.
14. SzTiREk Püspöki Hivatal 105/929, SRK-TGY-L PF-8.
15. SzTiREk Püspöki Hivatal 651/930, SRK-TGY-L PF-10.